Acta Baltico-Slavica

Acta Baltico-Slavica, 44
Warszawa 2020

DOI: 10.11649/abs.2020.006

Michał Głuszkowski
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń
micglu@umk.pl
https://orcid.org/0000-0003-3353-2671

Gwary białoruskie na Łotwie

Recenzja

Mirosław Jankowiak, *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku. Charakteristika. Výběr textů* [Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów], Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., 2018, 468 ss.

Gromadzenie materiału językowego w terenie jest czasochłonnym, kosztownym, lecz na ogół nieodzownym etapem badań dialektologicznych, ponieważ nawet jeśli badacz opiera się na źródłach zastanych (starszych nagraniach, kartotekach, wyborach tekstów), często potrzebna jest przynajmniej ich aktualizacja i uzupełnienie. W celu możliwie pełnego wykorzystania sporządzanych z trudem baz danych, autorzy równolegle z przygotowaniem artykułów i monografii zawierających analizy poszczególnych zagadnień związanych z funkcjonowaniem danej gwary często decydują się na opublikowanie także samego materiału językowego, co stanowi dodatkowy efekt ich pracy w terenie. Taki właśnie charakter ma najnowsza książkowa publikacja Mirosława Jankowiaka, która oprócz wielostronnej charakterystyki gwar

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

białoruskich występujących w południowo-wschodniej części Łotwy zawiera także obszerny wybór tekstów.

Tom ma charakter wielojęzyczny. Tekst główny, krótka przedmowa oraz aneksy (spisy nazw geograficznych i historycznych, jednostek administracyjnych, skrótów, bibliografia, dokumentacja fotograficzna i stosowany w badaniach kwestionariusz) zostały napisane w języku polskim, ale ze względu na miejsce wydania (Praga, Czeska Akademia Nauk) oraz międzynarodowe grono odbiorców, autor dołączył obszerną przedmowę w języku czeskim oraz streszczenia w językach angielskim, białoruskim i łotewskim.

W tytule *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku. Charakteristika. Výběr textů* (Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów) zarysowany został podział pracy na dwie zasadnicze części: pierwszą, poświęconą opisowi badanych gwar, i drugą – materiałową. Interesujące jest porównanie rozdziałów dotyczących charakterystyki dialektów białoruskich na Łotwie z wcześniejszymi książkowymi publikacjami autora, które również zawierały mniej lub bardziej obszerne fragmenty poświęcone tejże tematyce. Napisana we współautorstwie z N. Barszczewską *Dialektologia białoruska* jest opracowaniem ogólnym, więc opis poszczególnych areałów, w tym gwar białoruskich na Łotwie miał skrótowy charakter (Barszczewska & Jankowiak, 2012, ss. 161–166) i trudno byłoby porównać jego zawartość i stopień szczegółowości z recenzowanym tomem. Więcej podobieństw uwidacznia się w zestawieniu z monografią o węższym zakresie terytorialnym *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasławskim (studium socjolingwistyczne)*, powstałej na podstawie rozprawy doktorskiej M. Jankowiaka, w której obszerny rozdział, poświęcony wybranym cechom badanego języka, pod względem przyjętego tradycyjnego strukturalistycznego schematu opisu oraz objętości odpowiada analogicznej części w jego najnowszej publikacji (Jankowiak, 2009, ss. 130–170, 2018, ss. 50–80). Mimo pewnych zbieżności, nieuniknionych przy powtórnym opisie podobnych zagadnień, autorowi udało się uniknąć wtórności. W stosunku do wcześniejszych publikacji w książce *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku* opis stanu badań został zaktualizowany i uzupełniony o najnowsze pozycje bibliograficzne[1], poszczególne zjawiska językowe zostały poddane weryfikacji, np. koartykulacja spółgłosek i samogłosek w różnych układach jest przedmiotem analizy z użyciem programu PRAAT, a w samej charakterystyce pojawiają się nowe elementy: wykaz frazeologizmów, a także ułatwiające orientację w materiale i ukazujące różnice między regionami tabelaryczne zestawienie cech dialektalnych według powiatów. Ponadto oryginalnym rozwiązaniem jest potraktowanie badań J. Karskiego z początków XX wieku jako podstawy dla porów-

[1] Ze szczególnym uwzględnieniem intensywnych eksploracji w ramach realizowanego pod kierunkiem B. Wiemera na Uniwersytecie w Moguncji projektu TriMCo (Convergence in the Baltic-Slavic Contact Zone. Triangulation approach), w którym M. Jankowiak był wykonawcą (TriMCo, 2019).

nania ze stanem współczesnym. Zakres terytorialny eksploracji M. Jankowiaka i białoruskiego badacza sprzed ponad stu lat pokrywały się, w związku z czym był to bardzo dobry punkt odniesienia dla opisu zmian cech, które zostały scharakteryzowane w klasycznej pracy *Белоруссы* (por. Карский, 1908).

Część opracowania M. Jankowiaka zawierająca materiał językowy, ze względu na dużą objętość i wieloletnią perspektywę czasową, ma wiele cech wspólnych z innymi obszernymi wyborami tekstów gwarowych, będącymi pokłosiem szeroko zakrojonych badań terenowych, jak choćby prace dialektologów z Instytutu Języka Rosyjskiego Rosyjskiej Akademii Nauk (Касаткин, 2009) czy etnolingwistów z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (Bartmiński i in., 2015). Podobnie, jak w badaniach gwar białoruskich na Łotwie, w obydwu przypadkach oprócz realizacji głównego celu badawczego dokonano transkrypcji nagrań. W książce badaczy z Moskwy zostały one przedstawione w formie spójnych tematycznie rozdziałów dotyczących wybranych aspektów życia wiejskich społeczności w różnych regionach Rosji, a w lubelskim wyborze tekstów były to mniej lub bardziej obszerne fragmenty wypowiedzi odnoszących się do zwierząt. Opatrzenie poszczególnych transkrypcji charakterystyką informatorów, a także regionów, z jakich pochodzili, zwiększa użyteczność tego typu opracowań w dalszych badaniach. M. Jankowiak również uporządkował swoje materiały według klucza tematycznego i uzupełnił je o socjolingwistyczne metryczki, jednak jego wybór tekstów, jako praca jednoautorska, wyróżnia się na tle wcześniejszych publikacji o podobnej objętości. Przywoływane powyżej tomy powstały na podstawie nagrań rejestrowanych przez wieloosobowe zespoły badawcze, podczas gdy autor książki *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku* prowadził eksploracje terenowe w pojedynkę, a następnie sam dokonał ich transkrypcji i opracowania. W latach 2004–2016 M. Jankowiak odbył szereg wyjazdów do ponad pięćdziesięciu wiosek i miast w pięciu powiatach południowo-wschodniej Łotwy, gdzie zgromadził 257 godzin nagrań. Do książki trafił wybór w postaci ok. 280 stron zapisanych tekstów, stanowiących 1/12 materiału audio pochodzącego z 1/4 odwiedzonych miejscowości. Dane liczbowe są w tym przypadku istotne, ponieważ unaoczniają zakres pracy wykonanej przez jednego autora, podczas gdy dialektologia wiąże się najczęściej z pracą zespołową, w ramach której materiał terenowy gromadzi większa liczba badaczy (Nitsch, 1929, s. IX), a niekiedy angażowana jest w tym celu także społeczność lokalna (Kresa, 2015). Realizacja podobnego projektu bez zespołowego wsparcia czyni przedsięwzięcie M. Jankowiaka wyjątkowym.

Omawiany wybór wyróżnia się także przyjętym systemem zapisu. Publikacja materiałów terenowych najczęściej podyktowana jest chęcią dotarcia do szerszego lub innego grona czytelników niż odbiorcy artykułów problemowych i monografii z zakresu dialektologii. Uporządkowane tematycznie teksty stanowią potencjalne źródło dla etnologów, folklorystów lub antropologów kultury, co skłania wielu autorów do wyboru uproszczonych form zapisu opartych na systemie ortograficznym

danego języka (zob. Bartmiński i in., 2015; Kresa, 2015; Касаткин, 2009). Tymczasem M. Jankowiak zastosował slawistyczną transkrypcję fonetyczną, co z jednej strony czyni jego opracowanie trudniejszym w odbiorze dla przedstawicieli innych dyscyplin naukowych, z drugiej zaś sprawia, że jest ono bardziej użyteczne dla językoznawców, ponieważ umożliwia wykorzystanie przedstawionych materiałów także do opisu zjawisk z zakresu wokalizmu i konsonantyzmu gwar białoruskich na Łotwie. Dodatkowym uzasadnieniem wybrania bardziej precyzyjnego systemu zapisu są uwarunkowania pogranicza i sytuacja kontaktu językowego. Transkrypcja półortograficzna nie pozwoliłaby na uwzględnienie wielu szczegółów wynikających z wzajemnych wpływów językowych. Zamieszczone w tomie teksty zostały zakwalifikowane jako białoruskie, ale zawierają zapożyczenia rosyjskie, łotewskie i polskie. Na te różnice zwraca uwagę M. Jankowiak, m.in. uwzględniając różnice w realizacji palatalności w językach słowiańskich, co miało zostać odzwierciedlone według następującego schematu zapisu: *c*, *ʒ*, *s*, *z* (spółgłoski twarde); *c'*, *ʒ'*, *s'*, *z'* (rosyjskie); *c''*, *ʒ''*, *s''*, *z''* (białoruskie) i *ć*, *ʒ́*, *ś*, *ź* (polskie). Choć samo rozwiązanie z użyciem apostrofów i znaków diakrytycznych jest zgodne z zasadami transkrypcji slawistycznej, mylące jest przedstawianie palatalizowanych spółgłosek zwarto-szczelinowych jako rosyjskich. Taka wymowa jest obca rosyjskiej normie literackiej, w której odpowiadają jej spółgłoski zwarte *t'* i *d'*, podczas gdy *c'* i *ʒ'* są efektem ciekania i dziekania mogącego występować m.in. na środkowowielkoruskim i południowo-zachodnim obszarze dialektalnym w strefie wielowiekowych kontaktów białorusko-rosyjskich, co jednak nie znosi różnic między obydwoma sposobami wymowy. Przy tak dużym stopniu szczegółowości zapisu wskazane byłoby wyjaśnienie, czy zapis *c'* i *ʒ'*, zwłaszcza w przypadku leksyki pochodzenia rosyjskiego, oznacza rzeczywiście wymowę afrykatyzowaną i konsekwentne ciekanie i dziekanie, czy może jest on ujednolicony, nierozróżniający sposobu artykulacji. W swojej wcześniejszej monografii M. Jankowiak odnotowywał występowanie spółgłosek zwartych przedniojęzykowo-zębowych na badanym obszarze (Jankowiak, 2009, ss. 145–146), co w zestawieniu z dotychczasowymi praktykami innych badaczy polsko-wschodniosłowiańskich i rosyjsko-białoruskich kontaktów językowych[2] sugerowałoby potrzebę rozróżnienia w zapisie *t'* i *d'* / *c'* i *ʒ'*, zwłaszcza że równolegle z nimi występują białoruskie *c''* i *ʒ''* oraz polskie *ć* i *ʒ́* (por. Czekman & Smułkowa, 1988, s. 101; Wiemer & Erker, 2011, s. 193; Гжибовски, 2010, ss. 74–75).

Tak obszerne i rzetelnie przygotowane opracowanie, m.in. ze względu na bogactwo i różnorodność zaprezentowanego materiału, jest cennym źródłem do badań językowych. Jego użyteczność byłaby jednak większa, gdyby wersja papierowa zo-

[2] W znanych mi opracowaniach jedynie w *Dialektologii białoruskiej* autorstwa N. Barszczewskiej i M. Jankowiaka palatalizowane afrykaty *c'* i *ʒ'* zostały scharakteryzowane jako wymowa rosyjska (bez zestawienia z typowymi dla normy literackiej spółgłoskami zwartymi *t'* i *d'*) (Barszczewska & Jankowiak, 2012, s. 32).

stała wzbogacona o wariant elektroniczny (w postaci płyty CD-ROM lub dostępu internetowego), który dawałby czytelnikowi możliwość wyszukiwania. Jest to jednak element, który może zostać uzupełniony nawet po wydaniu książki lub przy publikacji kolejnych wyborów tekstów gwarowych z archiwum autora. Jednak już w obecnej postaci jest to interesująca i wartościowa pozycja w dziedzinie dialektologii słowiańskiej.

Bibliografia

Barszczewska, N., & Jankowiak, M. (2012). *Dialektologia białoruska*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Bartmiński, J., Kielak, O., & Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2015). *Dlaczego wąż nie ma nóg? Zwierzęta w ludowych przekazach ustnych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Czekman, W., & Smułkowa, E. (1988). *Fonetyka i fonologia języka białoruskiego z elementami fonetyki i fonologii ogólnej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Jankowiak, M. (2009). *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasławskim (studium socjolingwistyczne)*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Jankowiak, M. (2018). *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku. Charakteristika. Výběr textů / Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów*. Slovanský ústav Akademie věd České republiky.

Kresa, M. (Red.). (2015). *Dialog pokoleń na Mazowszu dalszym (Dąbrówka, Sadowne, Stoczek)*. BEL Studio.

Nitsch, K. (1929). *Wybór polskich tekstów gwarowych*. Nakład i własność K. S. Jakubowskiego spółki z ogr. odp.

TriMCo: Triangulation Approach for Modelling Convergence with a High Zoom-In Factor. (2019). Johannes Gutenberg University Mainz. https://www.trimco.uni-mainz.de/

Wiemer, B., & Erker, A. (2011). Manifestations of areal convergence in rural Belarusian spoken in the Baltic-Slavic contact zone. *Journal of Language Contact*, *4*(2), 184–216. https://doi.org/10.1163/187740911X589280

Гжибовски, С. (2010). Гибридизация русского старообрядческого говора в Польше. *Studia Rossica Posnaniensia*, *35*, 67–76.

Карский, Е. (1908). *Бѣлоруссы: Т. 2. Языкъ бѣлорусскаго племени*. Типографія Варшавскаго учебнаго округа.

Касаткин, Л. (Red.). (2009). *Русская деревня в рассказах её жителей*. АСТ-ПРЕСС.

Bibliography (Transliteration)

Barszczewska, N., & Jankowiak, M. (2012). *Dialektologia białoruska*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Bartmiński, J., Kielak, O., & Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2015). *Dlaczego wąż nie ma nóg? Zwierzęta w ludowych przekazach ustnych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Czekman, W., & Smułkowa, E. (1988). *Fonetyka i fonologia języka białoruskiego z elementami fonetyki i fonologii ogólnej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Gzhibovski, S. (2010). Gibridizatsiia russkogo staroobriadcheskogo govora v Pol′she. *Studia Rossica Posnaniensia*, *35*, 67–76.

Jankowiak, M. (2009). *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasławskim (studium socjolingwistyczne)*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Jankowiak, M. (2018). *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku. Charakteristika. Výběr textů / Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów*. Slovanský ústav Akademie věd České republiky.

Karskiĭ, E. (1908). *Bělorussy. Vol. 2. IAzyk bělorusskago plemeni*. Tipografîia Varshavskago uchebnago okruga.

Kasatkin, L. (Ed.). (2009). *Russkaia derevnia v rasskazakh eë zhiteleĭ*. AST-PRESS.

Kresa, M. (Ed.). (2015). *Dialog pokoleń na Mazowszu dalszym (Dąbrówka, Sadowne, Stoczek)*. BEL Studio.

Nitsch, K. (1929). *Wybór polskich tekstów gwarowych*. Nakład i własność K. S. Jakubowskiego spółki z ogr. odp.

TriMCo: Triangulation Approach for Modelling Convergence with a High Zoom-In Factor. (2019). Johannes Gutenberg University Mainz. https://www.trimco.uni-mainz.de/

Wiemer, B., & Erker, A. (2011). Manifestations of areal convergence in rural Belarusian spoken in the Baltic-Slavic contact zone. *Journal of Language Contact*, *4*(2), 184–216. https://doi.org/10.1163/187740911X589280

Gwary białoruskie na Łotwie

Recenzja

Mirosław Jankowiak, *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku. Charakteristika. Výběr textů* [Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów], Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., 2018, 468 ss.

Streszczenie

Recenzja ukazuje monografię Mirosława Jankowiaka na tle innych wyborów słowiańskich tekstów gwarowych, a także określa jej nowatorstwo w stosunku do wcześniejszych prac na temat gwar białoruskich na Łotwie. Omówione zostały zastosowane przez autora rozwiązania, system transkrypcji, porównanie najnowszych obserwacji z badaniami Jewfimija Karskiego z początków XX wieku, a także użyteczność zebranego materiału w dalszych badaniach.

Słowa kluczowe: dialektologia; gwary białoruskie; teksty gwarowe; kontakty językowe; Łotwa

Bielarusian Dialects in Latvia

Review

Mirosław Jankowiak, *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku. Charakteristika. Výběr textů* [Modern Belarusian Dialects in Latvia. Characteristics. A Selection of Texts], Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., 2018, 468 pp.

Abstract

This review presents Mirosław Jankowiak's monograph against the background of other selections of Slavic dialectal texts as well as shows its novelty in relation to previous works on Belarusian dialects in Latvia. The author discusses Jankowiak's approach to the issues in focus, e.g. the system of transcription, the usefulness of the collected material for future research and the comparison between the latest observations and Evfimiĭ Karskiĭ's works from the early twentieth century.

Keywords: dialectology; Belarusian dialects; dialectal texts; language contacts; Latvia

Dr hab. Michał Głuszkowski, Associate Professor at the Department of Slavic Languages, Institute of Linguistics, Nicolaus Copernicus University in Toruń; MA in sociology (2003) and Russian philology (2005), PhD – 2009, habilitation in linguistics – 2014, Nicolaus Copernicus University in Toruń; author and co-author of three monographic books, over 140 scholarly articles, essays and reviews; editor and co-editor of collective volumes and special issues of philological journals. His scholarly interests focus on language contacts, sociolinguistic conditions of bilingualism, language and cultural islands. His works are based on field research in Polish communities in the former USSR (Russia-Siberia, Ukraine, Estonia) and in Russian Old Believers communities in Poland, Latvia and Estonia. He also conducts research on mutual influence in the history of Polish and Russian sociology.

Bibliography (selected): *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego* [Sociological and psychological conditions of bilingualism of the Old Believers in the Suwałki-Augustów region], Toruń 2011; *Socjologia w badaniach dwujęzyczności* [Sociology in research on bilingualism], Toruń 2013; Creolization and Balkanization as a result of language (dialect) contact: Is the origin of mixed languages universal?, *Slavia Meridionalis* 15, Warszawa (Warsaw) 2015, 53–66; Rural sociology and 'rural' linguistics. The biographical method in the study of dialects and languages in contact, *Eastern European Countryside* 24, Toruń 2018, 43–62.

Correspondence: Michał Głuszkowski, Department of Slavic Languages, Institute of Linguistics, Nicolaus Copernicus University, Toruń, e-mail: micglu@umk.pl

Support of the work: This work was supported by core funding for statutory activities from the Polish Ministry of Science and Higher Education.

Competing interests: The author is a member of the Scientific Board of this journal.

Publication History: Received: 2019-11-05; Accepted: 2020-06-04; Published: 2020-12-31.